

УДК 159.9:37.015

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОФЕСІЙНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ У ПІДЛІТКОВОМУ ТА ЮНАЦЬКОМУ ВІЦІ

Яновська Т.А.

Полтавський національний педагогічний університет
імені В.Г. Короленка

У статті розглядається проблема професійного самовизначення у підлітковому та юнацькому віці. Обґрунтовується психологічна характеристика підліткового та юнацького віку; аналізуються поняття професійного самовизначення у психологічній літературі та його особливості у підлітків та юнаків. У статті представлено результати дослідження особливостей професійного самовизначення учнів середньої та старшої школи, а саме: аналізуються особливості мотивації вибору професії та спрямованості профільних інтересів, результати професійних уподобань учнів і вибір ними типів майбутніх професій.

Ключові слова: професійне самовизначення, мотивація вибору, інтереси, профільні інтереси, спрямованість профільних інтересів, професійні уподобання, професійна спрямованість.

Постановка проблеми. Людина на своєму життєвому шляху включається в різноманітні види діяльності, і зміст кожної позначається на її особистісному розвитку, формуючи певні риси особистості. Оволодіння видами діяльності різного типу можуть призводити до конфліктів і суперечностей у процесі формування особистості. Їх розв'язання і є одним з психологічних механізмів особистісного становлення, і тому професійне самовизначення людини є важливою складовою формування особистості.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проблема професійного самовизначення дослі-

джувалася Л. Божович, М. Гінзбургом, Є. Головахою, А. Мудриком, які вивчають її у зв'язку з життєвими перспективами особистості і плануванням майбутнього. Т. Афанасьєва, Д. Фельдштейн розглядають професійне самовизначення під призмою соціального самовизначення. К. Абульханова-Славська, С. Клімов, М. Пряжніков наголошують на зв'язку професійного самовизначення із розвитком особистості [2, с. 61].

Становлення висококваліфікованого, мобільного, активного і конкурентоспроможного професіонала можливе лише за умов всебічного розвитку особистості, його здібностей та творчо-

го потенціалу. Особливої актуальності питання професійного самовизначення набуває у підлітковому та юнацькому віці. Саме у підлітковому віці відбувається первинний вибір професії, для якого характерні диференційовані уявлення про світ професій, ситуативні уявлення про внутрішні ресурси, необхідні для певної діяльності, нестійкість професійних намірів. Продовження формування професійних намірів відбувається у юнацькому віці, коли загострюються потреби особистості у самопізнанні, самоусвідомленні та саморозумінні [1, с. 45].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Професійний вибір, зроблений з урахуванням вимог професійної діяльності до людини і її індивідуальних особливостей є найважливішою умовою успішного освоєння професії. Незнання змісту професійної діяльності і незадоволеність отриманою спеціальністю є однією з причин плинності кадрів, низької продуктивності праці, зміни трудової діяльності. Усвідомлений вибір професії впливає на подальше життя, визначає успішність самореалізації, соціалізації, кар'єрний і професійний ріст. Розширення соціального простору життєдіяльності, майбутнє входження в післяшкільний соціум, необхідність адаптуватися до змін зовнішніх умов, пошук і вибір шляхів побудови свого життя, визначення перспектив здобуття подальшої освіти – все це створює стресову ситуацію, напруження енергетичних витрат і можливого розчарування. У підлітків та юнаків ще немає соціального досвіду, що дає змогу їм адекватно реагувати на нові ситуації, спонукає звертатися до засобів психологічного захисту, що нерідко спотворює реальність, але зате створює ефект емоційної стабільності. Це може призвести до дезінтеграції особистості. Щоб знайти оптимальний спосіб поведінки, обрати варіант адекватного виходу з конфліктної ситуації, позбутися стресової ситуації та життєвих труднощів, потрібен психологічний супровід в процесі професійного самовизначення [5, с. 96].

У роботах М. Захарова, В. Симоненка, М. Тименка, Б. Федоришина [3, с. 173] порушуються питання про необхідність формування у сучасних підлітків умінь самостійного пошуку та аналізу знань про різні види професійної діяльності. Проблема професійного самовизначення у юнацькому віці висвітлюється в роботах Л. Божович, Р. Бернс, І.В. Дубровіна, А. Мудрик, П. Чамата [4, с. 19]. Питанням оптимізації професійного самовизначення старшокласників займалися такі вчені, як Г. Абрамова, А. Бондаренко, Н. Кучеровська, М. Молоканов, В. Макаров, В. Панок, М. Розін, Р. Мей, К. Роджерс, І. Ялом [6, с. 18]. Однак вказані дослідження не розкривають в повній мірі репрезентовану проблему, особливо щодо особливостей професійного самовизначення підлітків. Проблема професійного самовизначення підлітків довгий час не розглядалася і не вивчалася як самостійний напрям. Тривалий час питання професійної орієнтації ототожнювалось лише з професійним самовизначенням юнаків, відповідно, цей факт обмежував сферу професійного самовизначення особистості. Необхідність організації роботи, спрямованої на допомогу підліткови та юнаку в усвідомленому виборі професії, робить проблему дослідження актуальною, обумовленою

потребами та запитамі реального життя і практики [7, с. 31].

Мета статті. Основною метою статті є теоретична характеристика та емпіричне дослідження особливостей професійного самовизначення підлітків та юнаків. **Завдання** полягають у аналізі наукових поглядів на проблему професійного самовизначення у підлітків та юнаків; обґрунтуванні методичної процедури дослідження їх професійного самовизначення та вивченні його особливостей у школярів середньої та старшої школи.

Виклад основного матеріалу. Для вивчення проблеми професійного самовизначення у підлітковому та юнацькому віці було досліджено вибірку із 80 учнів (40 підлітків та 40 юнаків) ЗОШ № 27 м. Полтава.

Отримані результати вивчення особливостей мотивації вибору професії у підлітковому та юнацькому віці за методикою «Мотиви вибору професії» (за Р.В. Овчаровою) свідчать про наступне. 20% дівчат-підлітків при виборі професії керуються внутрішньо-індивідуальними мотивами, 15% – внутрішньо соціально-значущими, 40% – зовнішніми позитивними і 25% – зовнішніми негативними мотивами. Хлопці, відповідно, 15%, 5%, 60% і 25%. 40% дівчат-старшокласниць при виборі професії керуються внутрішньо-індивідуальними мотивами, 30% – внутрішньо соціально-значущими, 25% – зовнішніми позитивними і 5% – зовнішніми негативними мотивами. Хлопці, відповідно, 20%, 15%, 60% і 5%.

Таким чином, спостерігаються відмінності між мотивами професійного вибору підлітків та юнаків. У підлітків суттєвої різниці між дівчатами та хлопцями у мотивації вибору професії не виявлено – обидві групи керуються зовнішніми позитивними та негативними мотивами, значна частка підлітків мають виражені внутрішні індивідуально значущі мотиви. У юнацькому віці більшість дівчат уже керуються внутрішніми індивідуально значущими та внутрішньо соціально-значущими мотивами, значною залишається частка дівчат з вираженими зовнішніми позитивними мотивами. Серед хлопців яскраво виражені зовнішні позитивні мотиви. Якщо учню властиві внутрішні мотиви вибору тієї чи іншої професії, то він бажає отримати особистісне задоволення від неї. Внутрішня мотивація виникає з потреб людини, тому вона працює із задоволенням, без зовнішнього тиску. Для тих, хто керується внутрішньо значущими мотивами, важлива суспільна значущість професії, можливість спілкування, керівництва іншими людьми.

Таким чином, для підлітків при виборі професії важливі умови роботи – висока зарплата, престиж, схвалення оточуючими вибору. Дівчата бажають допомагати оточуючим людям і тим самим підвищувати свій соціальний статус. У хлопців переважають зовнішні мотиви, для них найважливішим при виборі професії є не відповідність її здібностям, інтересам і нахилам, а інші фактори. При переважанні зовнішніх позитивних мотивів для них, в першу чергу, важливими є умови роботи, а не сам зміст професійної діяльності.

Проаналізуємо дані, що характеризують особливості спрямованості профільних інтересів підлітків та юнаків за орієнтовно-діагностичною анкетною спрямованості інтересів (за Б.О. Федори-

шиним). У 5% дівчат-підлітків проявляються профільні інтереси до математики, спорту та мистецтва, у 15% – до медицини, у 10% – до філології, педагогіки та психології, сфери обслуговування, у 25% – до бізнесу. 5% хлопців-підлітків цікавляться математикою, географією, історією та психологією, 10% – електротехнікою, 15% – технікою та спортом, 35% – бізнесом. Серед юнаків 10% дівчат цікавляться медициною та військовою справою, 15% – філологією, психологією та педагогікою, 5% – мистецтвом, 20% – бізнесом. 5% хлопців обирають електротехніку, педагогіку, спорт, медицину та філологію, 10% – техніку та психологію, 30% – бізнес, 25% – військову справу.

Таким чином, серед інтересів дівчат-підлітків домінують бізнес, медицина, філологія, педагогіка, психологія, сфера обслуговування, серед хлопців – бізнес, спорт, техніка та електротехніка. Дівчата-старшокласниці обирають бізнес, психологію, педагогіку, філологію, медицину, а хлопці-старшокласники – бізнес, техніку та військову справу. Як видно з результатів дослідження, дівчата обох вікових груп бажають працювати з людьми, обирають професії, пов'язані з передачею знань, наданням допомоги. Хлопці захоплюються технічними напрямками, спортом і військовою справою. Серед обох груп більшість досліджуваних бажає займатися бізнесом. Характерно, що серед юнаків зростає частка тих, хто цікавиться військовою справою, це можна пояснити проведенням АТО в країні та бажанням юнаків стати на захист держави.

Розглянемо результати, отримані за допомогою диференційно-діагностичного опитувальника (за Є.О. Клімовим). У підлітковому віці 10% дівчат схильні до професій типу «людина-природа», 5% – «людина-техніка», 40% – «людина-людина», 30% – «людина-знакова система» і 15% – «людина-художній образ». 5% хлопців схильні до професій типу «людина-природа», 30% хлопців схильні до професій «людина-техніка», 20% – «людина-людина», 40% – до професій типу «людина-знакова система» і 5% – «людина-художній образ». У юнацькому віці 5% дівчат схильні до професій типу «людина-природа» та «людина-техніка», 50% – «людина-людина», 30% – «людина-знакова система» і 10% – «людина-художній образ». 25% хлопців схильні до професій «людина-техніка» та «людина-людина», 45% – до професій типу «людина-знакова система» і 5% – «людина-художній образ».

Таким чином, існують статеві відмінності у досліджуваних вікових групах у схильності до різних типів професій. Більшість дівчат-підлітків обирають професії типу «людина-людина» і «людина-знакова система», а хлопці-підлітки – «людина-знакова система» і «людина-техніка». Вибір юнаків відповідає вибору підлітків. Учениці обох вікових груп більше надають перевагу професіям типу «людина-людина», а хлопці – «людина-знакова система».

За допомогою опитувальника професійної спрямованості (за Дж. Голландом) встановлено професійні типи особистості підлітків та юнаків. Для 10% дівчат підліткового віку властивими є реалістичний професійний, артистичний та інтелектуальний типи, для 30% – соціальний тип, для 20% – конвенційний та підприємницький

типи; для 30% хлопців – реалістичний і підприємницький типи, для 15% – інтелектуальний і соціальний тип, для 10% – конвенційний тип. Для 5% дівчат-старшокласниць характерний реалістичний тип (10% – хлопці), для 5% – інтелектуальний тип (5% – хлопці), для 40% – соціальний тип (20% – хлопці), 10% – конвенційний тип (хлопці – 15%), для 30% – підприємницький тип (хлопці – 45%), для 10% дівчат – артистичний тип (5% для хлопців).

Отже, серед дівчат-підлітків домінує соціальний, конвенційний і підприємницький типи, серед хлопців-підлітків – реалістичний і підприємницький типи. Для більшості старшокласниць властивим є соціальний і підприємницький професійні типи, для старшокласників – підприємницький і соціальний типи. Для учнів обох вікових груп переважаючим є підприємницький професійний тип, спостерігаються деякі відмінності у виборі професійного типу серед дівчат і хлопців підліткового віку.

Проаналізуємо належність досліджуваних до певних типів професійного середовища. Для 5% дівчат підліткового віку властиве реалістичне професійне середовище, для 10% – інтелектуальне середовище, для 35% – соціальне середовище, для 5% – конвенційне середовище, для 15% – підприємницьке середовище і для 15% – артистичне середовище; для 20% хлопців – реалістичне середовище, для 20% – інтелектуальне і соціальне середовище, для 10% – конвенційне середовище, для 35% – підприємницьке і для 15% – артистичне професійне середовища. Для 5% дівчат-старшокласниць характерний реалістичний тип професійного середовища (10% – хлопці), для 10% – інтелектуальний тип (10% – хлопці), для 35% – соціальний тип (20% – хлопці), 10% – конвенційний тип (хлопці – 15%), для 30% – підприємницький тип (хлопці – 40%), для 10% дівчат – артистичний тип (5% для хлопців).

Отримані результати свідчать, що існують відмінності між професійними типами особистості і професійними середовищами підлітків та юнаків. Серед дівчат збільшилася кількість з властивим інтелектуальним типом професійного середовища та зменшилася кількість з конвенційним типом професійного середовища. Серед хлопців зменшилася кількість з властивим реалістичним та підприємницьким типами професійного середовища, зросла кількість з артистичним та соціальним типами. Щодо юнаків, то більшості їх професійним типам відповідає вибір ними професійного середовища. Серед дівчат отриманий незначний обмін в інтелектуальному та соціальному середовищах, у хлопців – в інтелектуальному та підприємницькому середовищах. Слід зазначити, що відповідність типу особистості до типу професійного середовища є передумовою високих досягнень в діяльності і задоволеності людини своєю працею. Отримані результати свідчать, що підлітки ще не в змозі зіставити свої професійні можливості із професійними бажаннями, а юнаки уже визначилися з вибором професії та уявляють реальне професійне середовище, у якому вони будуть працювати.

Висновки і пропозиції. Таким чином, професійне самовизначення є складним динамічним процесом орієнтації особистості у професійно-

трудоваму середовищі, розвитку та самореалізації духовних і фізичних можливостей, формування адекватних професійних намірів і планів, реалістичного образу себе, як професіонала. Сутністю професійного самовизначення є виявлення та вибір свого місця серед вироблених у суспільстві і прийнятих даною людиною критеріїв професіоналізму. Сучасне розуміння професійного самовизначення охоплює проблеми взаємозв'язку професійного самовизначення із загальним життєвим самовизначенням, впливів на особистість навколишнього соціального середовища та професійного становлення, необхідність активної життєвої позиції людини.

Емпірично встановлено відмінності у професійному самовизначенні підлітків та юнаків. Для підлітків загалом при виборі професії важливі умови роботи. Для старшокласниць важливо, наскільки майбутня професія допоможе розвиватися надалі. У старшокласників домінують зовнішні мотиви, для них при виборі професії найважливішими є умови роботи. Дівчата обох вікових

груп бажають працювати з людьми, обирають професії, пов'язані з передачею знань та наданням допомоги. Хлопці захоплюються технічними напрямками, спортом і військовою справою. Більшість всіх досліджуваних бажає займатися бізнесом. Дівчата-підлітки обирають професії типу «людина-людина» і «людина-знакова система», хлопці-підлітки – «людина-знакова система» і «людина-техніка». Вибір юнаків відповідає вибору підлітків. Учениці обох вікових груп найбільше надають перевагу професіям типу «людина-людина», а хлопці – «людина-знакова система». Найвні відмінності між професійними типами особистості і професійним середовищем підлітків. У більшості випадків професійним типам юнаків відповідає вибір ними професійного середовища. Отримані результати свідчать, що підлітки ще не в змозі зіставити свої професійні можливості з професійними бажаннями, а юнаки уже визначилися з вибором професії та уявляють реальне професійне середовище, у якому вони будуть працювати.

Список літератури:

1. Бодров В.А. Психологія професійної придатності / В.А. Бодров. – К.: ПСРСЕ, 2007. – 511 с.
2. Васильков В.М. Соціально-психологічні питання професійного самовизначення старшокласників у сучасних умовах / В.М. Васильков // Педагогіка і психологія. – 2010. – № 3. – С. 59-66.
3. Вітківська О.І. Професійне самовизначення як життєва проблема особистості / О.І. Вітківська // Педагогіка і психологія. – 2009. – № 3. – С. 171-179.
4. Гуріна Н. Формування готовності учнів до свідомого вибору професії / Н. Гуріна // Сучасна школа України. – 2009. – № 9. – С. 18-22.
5. Омельченко Г. Профорієнтація і професійний профіль / Г. Омельченко // Практична психологія і соціальна робота. – 2008. – № 3. – С. 95-97.
6. Романенко Л. Професійне самовизначення учнів / Л. Романенко // Сільська школа України. – 2006. – № 7. – С. 14-21.
7. Твардовська М. Основи професійної орієнтації / М. Твардовська // Практична психологія і соціальна робота. – 2007. – № 8. – С. 27-33.

Яновская Т.А.

Полтавский национальный педагогический университет
имени В.Г. Короленко

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ПРОФЕССИОНАЛЬНОГО САМООПРЕДЕЛЕНИЯ В ПОДРОСТКОВОМ И ЮНОШЕСКОМ ВОЗРАСТЕ

Аннотация

В статье рассматривается проблема профессионального самоопределения в подростковом и юношеском возрасте. Обосновывается психологическая характеристика подросткового и юношеского возраста; анализируются понятия профессионального самоопределения в психологической литературе и его особенности у подростков и юношей. В статье представлено результаты исследования особенностей профессионального самоопределения учеников средней и старшей школы, а именно: анализируются особенности мотивации выбора профессии и направленности профильных интересов, результаты профессиональных предпочтений учеников и выбор ими типов будущих профессий.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение, мотивация выбора, интересы, профильные интересы, направленность профильных интересов, профессиональные предпочтения, профессиональная направленность.

Yanovskaya T.A.

Poltava National Pedagogical University
named after V.G. Korolenka

PSYCHOLOGICAL PECULIARITIES OF PROFESSIONAL SELF-DETERMINATION IN ADOLESCENCE AND EARLY ADULTHOOD

Summary

The problem of professional self in adolescence and early adulthood. Grounded psychological characteristics of adolescence and youth; analyzes the concept of professional self in psychological literature and its features in adolescents and youths. The results of the study features professional self-determination of students of middle and high school, including: The features motivating career choices and direction of relevant interests, occupational preferences of students and their choice of future types of professions.

Keywords: professional self-motivated choices, interests, profile interests focus core interests, trade preferences, professional orientation.